

Stres w pracy funkcjonariuszy Służby Więziennej

Służba Więzienna (SW) jest formacją zaliczaną do grup dyspozycyjnych (zwanymi też grupami dyspozycyjno-mundurowymi), charakteryzującą się hierarchicznym podporządkowaniem i mającą własną strukturę organizacyjną. Z uwagi na specyfikę obowiązków i warunki środowiskowe praca w więziennictwie jest trudna i niebezpieczna. Zawód funkcjonariusza SW to zawód o podwyższonym ryzyku psychospołecznym. Osoby go wykonujące są szczególnie narażone na stres i wypalenie zawodowe. Traumatyczne zdarzenia, do których dochodzi w środowisku więziennym, mogą wywołać ostrą reakcję na stres lub zespół stresu pourazowego.

Zgodnie z ustawą o Służbie Więziennej¹: *Służba Więzienna jest umundurowaną i uzbrojoną formacją apolityczną podległą Ministrowi Sprawiedliwości, posiadającą własną strukturę organizacyjną.* Służba Więzienna stanowi ważną instytucję w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Do personelu penitencjarnego zaliczają się zarówno funkcjonariusze, którzy stale pracują w bezpośredniej styczności z więźniami, jak i funkcjonariusze, których styczność z więźniami jest ograniczona w czasie, sporadyczna albo zerowa.

Wymagania wobec kandydatów do pracy w SW

Funkcjonariuszem SW może zostać osoba posiadająca obywatelstwo polskie, niekarana i legitymująca się minimum średnim wykształceniem. Kandydat lub kandydatka musi też wykazać się odpowiednimi kwalifikacjami oraz psychiczną i fizyczną zdolnością do służby w formacjach uzbrojonych.

¹ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1683, z późn. zm.).

Funkcjonariusze SW nierzadko mają kontakty z takimi kategoriami przestępców, które w przeciętnym człowieku wywołują negatywne emocje (np. z gwałcicielami, pedofilami, zabójcami). Osobowość funkcjonariusza SW musi gwarantować po pierwsze akceptację zadań wynikających z celów instytucji penitencjarnej, a po drugie – właściwe realizowanie tych zadań, w tym egzekwowanie od osadzonych wykonywania obowiązków i regulaminowego zachowania, zgodnie z zasadami praworządności, tolerancji i humanitaryzmu oraz bez wywoływania konfliktów z więźniami².

Zadania funkcjonariuszy SW

Czynności wykonywane przez funkcjonariuszy SW podczas służby są średnio złożonymi czynnościami, które obejmują m.in. planowanie, organizowanie oraz wykonywanie usług nadzoru, dozoru i ochrony osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych, a ponadto: eskortę, zapewnienie dyscypliny i bezpieczeństwa więźniów, przeszukiwanie i kontrolę wjazdu i wyjazdu osób i pojazdów w więzieniach, weryfikację i przeszukiwanie więźniów, a także kontrolę i codzienne liczenie populacji więziennej we wszystkich obszarach więziennych. Poza tym funkcjonariusze sprawują nadzór nad pracą więzienną i konduktem więźniów, przy czym sami mają obowiązek przestrzegania przepisów i standardów więzienia na wszystkich etapach egzekwowania prawa karnego oraz przeprowadzania działań i procedur wykroczeń dyscyplinarnych. Te działania mogą się wiązać z ryzykiem dla integralności fizycznej i psychicznej funkcjonariusza, mimo że prawo wymaga, aby funkcjonariuszom podczas pełnienia służby zapewnić odpowiednie warunki zdrowotne.

² R. Poklek. Motywacja osiągnięć funkcjonariuszy służby więziennej. Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, 2015.

Stres w pracy funkcjonariusza SW

Z uwagi na specyfikę wykonywanych obowiązków oraz warunki środowiskowe praca w więziennictwie należy do trudnych i niebezpiecznych³. Zawód funkcjonariusza SW należy do zawodów o podwyższonym ryzyku psychospołecznym⁴ oraz zalicza się do zawodów szczególnie obciążonych ryzykiem stresu i wypalenia zawodowego⁵. Ciągłe narażenie na niebezpieczeństwo, pozostawanie w stanie czujności, praca pod presją i niezdrowe warunki środowiskowe są istotne dla rozwoju stresu. Wśród stresogennych czynników typowych dla pracy penitencjarnej wymienia się m.in.^{6,7,8}:

- przeciążenie obowiązkami zawodowymi,
- agresję ze strony osadzonych,
- konflikt i niejasność ról,
- stopień niepewności co do pracy i przyszłej kariery,
- niewystarczające umiejętności i zdolności,
- niski poziom partycypacji w podejmowaniu decyzji,
- nieodpowiedni przepływ informacji między działami jednostki,
- niespójne lub niejasne komunikaty,
- autorytarny charakter relacji z przełożonymi lub ze współpracownikami,
- konflikt rodzina – praca.

Uważa się, że stres w pracy funkcjonariusza SW jest generowany bardziej przez uwarunkowania proceduralne niż przez pracę z osadzonymi⁹. Autorytarny charakter instytucji oraz konieczność bycia stale dyspozycyjnym stanowi ogromne źródło obciążenia. Zdaniem Piotrowskiego¹⁰ czynnikami wpływającymi na powstawanie obciążeń psychofizycznych są właśnie ciągła dyspozycyjność, praca w systemie zmianowym oraz w niedziele i święta, a także możliwość odwoływania z urlopu w przypadku niedoborów kadrowych. Zwraca się również uwagę na fakt, że obciążający jest sam obowiązek rygorystycznego przestrzegania przepisów¹¹, słabe wsparcie merytoryczne od przełożonych¹² oraz niejasna komunikacja odnośnie do oczekiwań i wymagań podczas dnia pracy. Zakłady karne i areszty śledcze są zarządzane autorytarnie. Poważnym czynnikiem stresogennym w pracy SW jest specyficzna relacja funkcjonariusz – przełożony^{13,14,15}. Praca wykonywana przez funkcjonariuszy SW jest służbą, która zobowiązuje do stawiania się na polecenie przełożonego w każdym momencie. Oznacza to nieraz rezygnację z urlopu wypoczynkowego, co może rodzić poczucie niesprawiedliwości i frustrację. Przełożeni są nastawieni na krytykę i surową ocenę, a funkcjonariusze SW uważają, że nie mają odpowiedniego wsparcia ze strony przełożonych i nierzadko zgłaszają zachowania o charakterze mobbingu. Wskazują też na obciążenie wynikające z: nadmiernej biurokracji, konieczności realizacji przepisów nieuwzględniających realiów służby,

konieczności stosowania środków przymusu bezpośredniego, niskiego uposażenia¹⁶. Ponadto funkcjonariusze SW muszą się zmagać z negatywnym odbiorem społecznym ich zawodu. Co ciekawe, najbardziej obciążeni stresem są nie tylko pracownicy z długim stażem, lecz także ci w trakcie służby przygotowawczej^{17,18}.

Funkcjonariusze Służby Więziennej mają bezpośredni kontakt z osadzonymi, co również jest czynnikiem bardzo stresogennym. Podczas pełnienia służby funkcjonariusze są narażeni na wiele sytuacji niebezpiecznych¹⁹, takich jak:

- uczestnictwo w interwencjach, ćwiczeniach ochronnych i wypadkach w trakcie używania broni palnej, co stwarza ryzyko obrażenia ciała, trwałego kalectwa, a nawet utraty życia;
- uczestnictwo w wypadkach nadzwyczajnych (zdarzeniach powodujących zagrożenie bądź naruszenie bezpieczeństwa jednostki), dozorowaniu osadzonych, konwojowaniu, prowadzeniu akcji pościgowej w sytuacji samodzielnego oddalenia się osadzonego z terenu jednostki lub miejsca pracy;
- kontakt z zarażonymi różnorodnymi wirusami (HIV, HCV, HBV itp.).

Badania przeprowadzone na gruncie polskim przez Malinę²⁰ w dwóch zakładach karnych, tj. w Herbach i Wojkowicach, wykazały, że zdaniem 63% osadzonych w Herbach i 68% osadzonych w Wojkowicach przemoc i agresja są stale obecne w ich codziennym życiu. Osoby te wielokrotnie podlegają narażeniu na zastraszanie, napaści, groźby i możliwość zamieszek, co konfiguruje narażenie na ryzyko psychospołeczne. Z kolei funkcjonariusze więzienni najczęściej wskazywali na groźby śmierci, których doświadczali w przestrzeni wewnątrz więzienia. Natomiast poza murami więzienia funkcjonariuszom towarzyszył strach. Aż 70,4% z nich miało problemy ze snem w związku z myślami o przemocy, 62,7% budziło się w środku nocy i miało myśli o brutalnych sytuacjach, a 64,4% unikało myślenia o tym²¹. Wskazuje się, że głównym źródłem konfliktów i przemocy jest przeludnienie jednostek penitencjarnych.

Z uwagi na charakterystykę pracy i pracę z osadzonymi funkcjonariusze SW są narażeni na wiele traumatycznych zdarzeń, które mogą prowadzić do wystąpienia ostrej reakcji na stres (ASD) lub zespołu stresu pourazowego (PTSD). Do sytuacji traumatycznych w pracy funkcjonariusza SW można zaliczyć²²:

- bezpośrednie użycie broni lub bycie świadkiem użycia broni w stosunku do więźnia ze skutkiem śmiertelnym;
- ucieczkę osadzonego,
- próbę samobójczą lub samobójstwo osadzonego;
- incydenty, takie jak wzięcie funkcjonariusza jako zakładnika czy sytuacja zagrożenia życia funkcjonariusza wykonującego rutynowe obowiązki;
- bycie świadkiem makabrycznych i nienaturalnych zdarzeń wynikających z przemocy pomiędzy więźniami;
- bycie świadkiem śmierci lub poważnego zranienia współpracownika.

Stres traumatyczny łączy się ze stycznością z traumatycznymi zdarzeniami. Zgodnie z klasyfikacją DSM-V²³ zarówno PTSD, jak i ASD może się pojawić po bezpośrednim doświadczeniu traumatycznego przeżycia, byciu naocznym świadkiem traumatycznych dla innych osób wydarzeń, a także – co dotyczy zwłaszcza pracowników SW – w sytuacji powtarzania lub bardzo dużego narażenia na nieprzyjemne szczegóły danego wydarzenia traumatycznego. Reakcja ta obejmuje ponowne przeżywanie zdarzeń w myślach i snach oraz unikanie bodźców przypominających zdarzenia, które wywołują wiele

³ A. Łuczak. Wymagania psychologiczne w doborze osób do zawodów trudnych i niebezpiecznych. Warszawa: CIOP, 1998.

⁴ B. Basińska. Emocje w miejscu pracy w zawodach podwyższonego ryzyka psychospołecznego. Polskie Forum Psychologiczne. 2013, 18(1): 81-92.

⁵ A. Piotrowski. Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy służby więziennej. Warszawa: Difin, 2010.

⁶ Tamże.

⁷ F.S. Taxman, J.A. Gordon. Do fairness and equity matter? An examination of organizational justice among correctional officers in adult prisons. Criminal Justice and Behavior. 2009, 36(7): 695-711.

⁸ E.G. Lambert, N.L. Hogan, I. Altheimer. An exploratory examination of the consequences of burnout in terms of life satisfaction, turnover intent, and absenteeism among private correctional staff. The Prison Journal. 2010, 90(1): 94-114.

⁹ R. Tewksbury, G.E. Higgins. Prison staff and work stress: The role of organizational and emotional influences. American Journal of Criminal Justice. 2006, 30: 247-266.

¹⁰ A. Piotrowski. Stres zawodowy a konflikty pomiędzy pracą a rodziną personelu medycznego Służby Więziennej. Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa. 2014, 2(23): 295-306.

¹¹ J. Pomiankiewicz. Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej – uwarunkowania, przejawy, konsekwencje – zarys problemu. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 2010, 67/68: 47-60.

¹² D.T. Wells. Reducing stress for officers and their families. Corrections Today. April 2003: 24-25.

¹³ H. Machel. Personel więzienny – zagadnienie kompetencji resocjalizacyjnej. Toruń 1997, s. 150.

¹⁴ S. Przybyliński. Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej. Kraków 2005, s. 179.

¹⁵ A. Piotrowski, Stres zawodowy a konflikty..., dz. cyt.

¹⁶ L. Wieczorek. Stres i wypalenie zawodowe w Służbie Więziennej. Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka. 2017, 1(20): 214.

¹⁷ R. Triplett, J.L. Mullings, K.E. Scarborough. Examining the effect of work-home conflict on work-related stress among correctional officers. Journal of Criminal Justice. 1999, 27(4): 371-385.

¹⁸ C. Dowden, C. Tellier. Predicting work-related stress in correctional officers: a meta-analysis. Journal of Criminal Justice. 2004, 32: 31-47.

¹⁹ H. Machel, dz. cyt.

²⁰ J. Malina. Agresja i przemoc w środowisku osób pozbawionych wolności na przykładzie zakładów karnych w Wojkowicach i w Herbach. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 2013, 80: 25-50.

²¹ C.R. Jaskowiak, R.T. Fontana. The work in prison: reflections on the health of prison officers. Revista Brasileira de Enfermagem. 2015, 68: 235-243.

²² G. Ray. Emotions the hidden behind a badge. Corrections Today. October 2001: 98-105.

²³ DSM-V (DSM-5) – Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – najnowsza klasyfikacja zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego.

emocji. Łączy się także z nadmiernym pobudzeniem, obejmującym: trudność z zasypianiem, drażliwość, słabą koncentrację, nadmierną czujność. Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wskazują, że aż 53,4% funkcjonariuszy więziennych ma symptomy PTSD²⁴. Pracownicy ci mają podwyższone ryzyko myśli i zachowań samobójczych w porównaniu z ogółem społeczeństwa²⁵. Z badań wynika, że narażenie na traumatyczne zdarzenia wiąże się z występowaniem kłopotów ze snem. W badaniach Jamesa i in.²⁶ aż 45% funkcjonariuszy więziennych z badanej próby cierpiało na bezsenność, a ok. 50% wskazywało, że śpi mniej niż dwie godziny między zmianami, co łączy się z ciągłym poczuciem zmęczenia.

Życie w chronicznym stresie i napięcie emocjonalne wpływa na ogólne pogorszenie zdrowia psychofizycznego. Stres przyczynia się do osłabienia układu odpornościowego²⁷ oraz mięśniowo-szkieletowego²⁸. Może też być źródłem chorób układu sercowo-naczyniowego²⁹. Dowiedziono, że wśród osób doświadczających chronicznego stresu i napięcia emocjonalnego istotnie zwiększa się częstość występowania zespołu metabolicznego. Stres przyczynia się także do pogorszenia zdrowia psychicznego oraz jest powiązany z zaburzeniami depresyjnymi i lękowymi^{30,31}. Poza tym na problemy zdrowotne funkcjonariuszy SW mogą wpływać niekorzystne fizyczne warunki pracy, np. wysoka lub niska temperatura otoczenia, opady deszczu lub śniegu³². Dodatkowo konieczność przebywania w budynkach o grubych murach łączy się z ograniczoną swobodą ruchu i niewielkim dostępem do naturalnego oświetlenia. Wielu funkcjonariuszy pracuje w systemie zmianowym, co z kolei ma niekorzystny wpływ na rytm biologiczny. Takie funkcjonowanie przyczynia się do zaburzenia rytmu dobowego i prowadzi do wielu chorób, w tym do cukrzycy, nadciśnienia czy bezsenności.

Wśród funkcjonariuszy SW stres w pracy oraz wypalenie zawodowe zdarzają się częściej niż w populacji ogólnej³³, co nie tylko godzi w poczucie dobrostanu samego pracownika, lecz także potencjalnie zagraża bezpieczeństwu zakładu karnego i negatywnie wpływa na proces

resocjalizacji osadzonych. Funkcjonariusze SW w porównaniu z przedstawicielami innych zawodów gorzej oceniają swój stan zdrowia, częściej doświadczają zaburzeń nerwicowych oraz nadużywają substancji psychoaktywnych³⁴.

Podsumowanie

Na gruncie polskim wprowadzono rozwiązania systemowe mające na celu monitorowanie stanu zdrowia funkcjonariuszy pełniących służbę z bronią lub będących w ciągłym i bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności. Monitorowanie to odbywa się przez wykonywanie badań okresowych nie rzadziej niż co trzy lata oraz przez weryfikowanie w badaniu wstępnym predyspozycji kandydatów do służby. Dodatkowo promuje się zdrowie i profilaktykę zdrowotną, zwłaszcza w zakresie zapobiegania skutkom stresu. Istnieją też konkretne procedury interwencji po zdarzeniu stanowiącym źródło silnego stresu. Interwencja następuje z urzędu w sytuacjach, gdy doszło do: użycia broni palnej, zdarzenia skutkującego śmiercią (funkcjonariusza lub innego pracownika SW albo osadzonego), próby samobójczej lub samobójstwa (funkcjonariusza lub innego pracownika SW albo osadzonego), nadzwyczajnego zdarzenia – katastrofy, zamachu bombowego, ataku terrorystycznego³⁵. Wydaje się jednak, że te procedury nie są wystarczające do zapewnienia względnie dobrego stanu psychicznego funkcjonariuszy SW. Właśnie dlatego ta problematyka stała się przedmiotem badania, które jest realizowane w ramach programu wieloletniego w Centralnym Instytucie Ochrony Pracy – Państwowym Instytucie Badawczym. Na podstawie tego badania będzie można określić obszary problemowe i wydać rekomendacje dotyczące profilaktyki zdrowotnej funkcjonariuszy SW.

dr Joanna Mazur-Różycka
mgr Sylwia Sumińska

Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy
Kontakt: jomaz@ciop.pl

²⁴ L.A. Jaegers i in. Posttraumatic Stress Disorder and Job Burnout Among Jail Officers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*. 2019, 61(6): 505-510.

²⁵ R. Carleton i in. Provincial correctional workers: Suicidal ideation, plans, and attempts. *Canadian Psychology*. 2021, 63: 366-375.

²⁶ L. James, N. Todak, S. Best. The negative impact of prison work on sleep health. *American Journal of Industrial Medicine*. 2017, 60(5): 449-456.

²⁷ P. Eddy i in. A systematic review and meta-analysis of the effort-reward imbalance model of workplace stress with indicators of immune function. *Journal of Psychosomatic Research*. 2016, 91: 1-8.

²⁸ A.C. McFarlane, R.A. Bryant. Post-traumatic stress disorder in occupational settings: anticipating and managing the risk. *Occupational Medicine*. 2007, 57(6): 404-410.

²⁹ M. Kivimäki i in. Job strain as a risk factor for coronary heart disease: a collaborative meta-analysis of individual participant data. *The Lancet*. 2012, 380(9852): 1491-1497.

³⁰ R.C. Kessler. Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of General Psychiatry*. 2005, 62(6): 593-602.

³¹ E.B. Faragher, M. Cass, C.L. Cooper. The relationship between job satisfaction and health: a meta-analysis. *Occupational and Environmental Medicine*. 2005, 62(2): 105-112.

³² H. Machel, dz. cyt.

³³ R. Bourbonnais i in. Psychosocial Work Environment, Interpersonal Violence at Work and Mental Health among Correctional Officers. *Law Psychiatry*. 2007, 30: 355-368.

Opracowano i wydano na podstawie wyników VI etapu programu wieloletniego pn. „Rządowy Program Poprawy Bezpieczeństwa i Warunków Pracy” (zadanie nr 4.ZS.05 pt. „Popularyzowanie wiedzy na temat zachowań prozdrowotnych obejmujących sposoby radzenia sobie z obciążeniem psychicznym i fizycznym, wynikającym z charakteru wykonywanej pracy wśród osób wykonujących prace o szczególnym charakterze oraz studentów uczących się w systemie skoszarowanym”), finansowanego w zakresie zadań służb państwowych ze środków Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (do 12 grudnia 2023 r. – pn. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej). Koordynator programu: Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy.

³⁴ R. Childress, V. Talucci, J. Wood. Fighting the Enemy within: Helping Officers Deal with Stress. *Corrections Today*. 1999, 61: 70-72.

³⁵ L. Wieczorek, dz. cyt.

Biblioteka CIOP-PIB zaprasza

od poniedziałku do piątku w godz. 9.00-15.00

Bogaty księgozbiór z dziedziny bezpieczeństwa i ochrony zdrowia człowieka w środowisku pracy.

Pomoc w wyszukiwaniu informacji i opracowywaniu zestawień bibliograficznych na podstawie źródeł krajowych i zagranicznych.

Dostęp ze stanowisk komputerowych w czytelnicy do baz danych subskrybowanych przez CIOP-PIB.

Ze zbiorów bibliotecznych mogą korzystać wszyscy zainteresowani. Czytelników spoza CIOP-PIB prosimy o wcześniejszy kontakt telefoniczny (22 623 36 90) lub mailowy (biblio@ciop.pl).

adres: ul. Czerniakowska 16, pok. 225, 00-701 Warszawa

CIOP **PIB**